

Vadon élő állatok a Bibliában I.

3000 év alatt rendkívüli módon megváltozhat egy adott földrajzi terület állatvilága. Mindez nagyon megnehezíti a történeti zoológus munkáját, óvatossága még jobban indokolt, mint ahogy elvárható az a történeti botanikustól. A problémát növeli a bibliai textusok egyes részleteinek értelmezése, a szövegkopás okozta értelem-módosulások, ami már tulajdonképpen az alkalmazott módszerünk nehézségeit meghatványozza.

A bibliai növényföldrajz tehát könnyebb helyzetben van, mivel a növényvilág fajszerkezete stabilabb, mint az állatvilágé (csak néhány fajfaj irtása esetén nem érvényes). Ugyanis bizonyos állatfajokat nagymértékben vadászták, új (betelepített) fajok prédájává váltak, új fajokat honosítottak meg, megváltoztak a természeti adottságok (települések, erdőirtás, elsivatagosodás) a Közel-Keleten — mind-mind alapos körültekintésre készíti a biológust. Ezért a bibliai szövegek olvasásakor egy-egy kérdéses héber (görög) állattani kifejezés tigrisre, vakondra, bivalyra vagy akár az összes újvilági és ausztráliai állatfajokra eleve nem vonatkozhat. Az összes, megközelítően pontosan meghatározott fajok száma 171, ha a szinonim kifejezéseket is számításba vesszük, eléri a bibliai fajok száma a 182-t.

1. ALACSONYABB RENDŰ ÁLLATOK. a) *Piőca*. A mohóság szimbóluma (*alakuk*) (Péld 30,15), arabul alakuk, valószínűen vele kapcsolatban Aulak démon és általában a gonosz szellem neve (Aluk). Palesztinában mindenütt él az *orvosi piőca* (*Hirundo medicinalis*) és a *lópiőca* (*Haemopsis sanguisuga*). Iszapos medrű állóvizekben, folyókban a vízinövények közé rejtőzve lesi áldozatát, véralvadást gátló anyagot juttat az áldozatának bőrébe (heparin). A *mediterrán lópiőca* (*Limnatis nilotica*) igen veszélyes, Dél-Európa és Észak-Afrika forrásvizeiben és tavaiban él, ezenkívül pedig a vízvételi helyeken is gyakori. Az itatóvályúk széléről bekerül az állatok szájüregébe, innen a gégefőbe nyomul, s itt nemcsak a vért szívogatja, hanem könnyen a légút elzárásával, az állatok fulladását is okozhatja.

b) *Bíborcsigák*. Mondai homályba vesző hagyomány szerint a tíroszi király kutyája megevett egy csigát a tengerparton, ettől a szája előbb sárgászöld, majd vérvörös lett. „A tíroszi bíbort a legszebbnek tartják ... a közelben szedik a bíborcsigát. Bár a festőműhelyek nagy tömege a várost nem teszi kellemessé, de gazdaggá teszi...” (Strab. XVI. 2,23). Bíborral festették a kelmét (Kiv 35,35), elefántcsontot (Hom. II. IV. 141), pergamentet, bőrt (Kiv 39,29) és fát. Ugariti adatok szerint a Kr. e. II. évezredben már használták az indigó-származékot festéshez. Egy gramm tiszta festék csigából nyerhető.

A bíborcsigák kagylót elhullott állatokat, tengeri makkot fogyasztanak; a tüskés csigák a fontosabbak, így a *Murex brandaris* és *M. trunculus*, a simahéjú *Purpura haemostoma* jelentősége kisebb (vö. Plin. Hist. nat. IX. 60—62). Az Ószövetség árgámán, az Újszövetség pedig *porphyra* szóval illeti a bíborcsigát, a bíborszínt általában. Viszont *sabbetul* (Zsolt 58,9) és *hómet* (Lev 11,30) közönséges csigafajokat jelent, ugyanis a nevezett állatok nyálkások, csúsznak a földön. Feltehetőleg a *nagy meztelencsiga* (*Limax maximus*), *éticsiga* (*Helix pomatia*), *ligeti csiga* (*Cepaea nemoralis*), *kőrőcsiga* — a májmétely köztesgazdája — (*Helicella obvia*) megközelíti a sabbetul és hómet jelentését.

A 6,6'-dibrómindigó a fényexpozíciós időtartamtól függően, sárga, sárgászöld, kék, lila, vörös színt ad (Jos. Zsid. háb. V. 5,4). A bibliai utalások konkrétan nem említik az állatot, bíborárusról is csak az Apostolok Cselekedeteiben olvashatunk.

A bíborszín királyi jelkép (Eszt 8,15; 1Makk 10,20), Jézusra gúnyképpen borítanak bíborpalástot (Mt 27,28; Mk 15,17; Jn 19,2). Mivel nagyon drága a bíborral festett ruha, a gazdagok viselik (Bir 8,25; Lk 16,19). Gyapjúfonalat, selymet és lenfonalat színeznék vele (Kir 25,4; 26,1; 28,5—6.. 15. 33; 36,7—8), belőle ruhákat

(Dám 5,7; 1Makk 4,23; 8,14; 10,62—64; 2Makk 4,38; Jel 17,4), szőnyeget (2Krón 3,14; Eszt 1,6), takarót (Én 3,10) és szakrális ruhákat (Szám 4,13; Péld 31,22; Mt 27,51) készítettek.

c) *Gyöngybagyók*. Sok bagyófaj (sőt csiga is) termel gyöngyöt, a legfontosabb gyöngybagyó, a *Pteria margaritifera*; a *sonkakagyó* (*Pinnia* sp.) pedig színes gyöngyöt választ ki. Ez ideig a legnagyobb igazgyöngyöt egy óriásbagyóból emelték ki (*Tridacna gigas*); a Fülöp-szigetek partjainál fogott 160 kg-os bagyóban 7 kg súlyú gyöngyöt találtak. A gyöngy értéke azóta lényegesen csökkent, hogy Mikimoto kidolgozta a bagyótenyésztés technológiáját.

A gyöngyképződés lényege a következő: idegen anyag (zárvány) jut a bagyóba, az állat a héj anyagával vonja be a szennyeződést. Héjgyöngy és középgyöngy (nem minden esetben) képződik, mindkettő értékes. A rendellenesen kialakult héjanyag 92%-a kalciumkarbonát, 6%-a szervesanyag és 2%-a víz.

A gyöngy a nők ékszere (1 Tim 2,9), visszatérő motívum az Apokalipszisben (Jel 17,4; 21,21). A gyöngynél (*margarites*) csak a bölcsesség értékesebb, ugyanis könnyebb a halásznak felhozni a gyöngyöt a tenger fenekéről, mint megelni a bölcsességet (Péld 8,11; Jób 28,18).

Cobb amerikai kutató 1934-ben vezetett expedíciója során hallott egy nagy gyöngy léteiről, s mikor jóval később visszatért a Fülöp-szigetekre, elment a gyöngyhalászhoz, akinek a fia súlyos maláriás rohamoktól szenvedett. Cobb a kézi gyógyszertára készletében levő szerekkel meggyógyította Panglima fiát. A kutató hálából megkapja a gyöngyöt, amiért nagyon sokat fáradt (Uránia Alacs. r. áll. 286. o.). Szinte megismétlődött, amit Máté evangéliuma beszél el: „A mennyek országa hasonlít a kereskedőhöz is, aki igazgyöngyöt keresett. Amikor egy nagyon értékeset talált, fogta magát, eladta mindenét, amije csak volt és megvette.” (Mt 13,45—46).

II. IZELTLÁBŰAK. a) *Sáskák, szöcskék, tücskök*. Az ide tartozó fajok többnyire trópusi, mediterrán és ritkábban kontinentális éghajlatú vidékeken élnek. A bősáskák szinte teljesen hasonlóvá fejlődnek a környezetükhöz (ág-mimikri), más fajok pedig megszólaságig hasonlítanak a növényi levelekre, (levél-mimikri). Az ember számára komoly veszélyt a növényevő sáskák jelentenek, a ragadozó fajok kevésbé jelentősek (tücskök).

Tíz vándorsáska faj kiérdemelte a hirhedt jelzőt, közülük is a legszörnyűbb pusztítást a *közönséges vándorsáska* (*Oedipoda migratoria*), a *magokkői vándorsáska* (*Doclostaurus maroccanus*) és a *pusztai vándorsáska* (*Schistocerca gregaria*) okozza.

A vándorsáskáknak két alakjuk van *Uvarov* elmélete szerint: solateria (magányos)-fázis és a gregaria (vándor)-fázis. Testalak, életmód, viselkedés alapján a két forma lényegesen különbözik. A két fázis között két nemzedéknyi idő telik el, a vándorlás lárvakorban (lassú mozgás), és szárnyas, imágó állapotban (gyors mozgás) egyaránt. A szárnyas példányok naponta 300 km-t is megtesznek, óriási tömegben (Bir 6,5; 7,12; Jer 46,23; 51,14) minden növényt felfalnak, akár az Isten ítélete, olyan a sáskajárás (Kiv 10,4; MTörv 28,38; Ám 4,9; 7,1).

Falánkságuknál (Náh 3,17) csak a számuk nagyobb, egy csapatban 500 millió-2 milliárd (kb. 1-3000 tonna) állat verődik össze (vö. Kiv 10,13; Zsolt 105,34; Iz 40,22). Megezik a füvet (Ám 7,1-2), a szemes terményeket (MTörv 28,38; Zsolt 33,4), a fákat, a fák kergét és gyümölcsét (MTörv 28,42; Zsolt 78,46). A sáskák elpusztítják a földet (2 Krón 7,13; Joel 2,4), nincs aratás, elmarad a szüret, éhínség kíséri a sáskarajokat (Agg 1,6; Mik 6,15; Zsolt 33,4; Ám 4,9).

Két esetben a biblia sáskajárásról ír, az egyik az egyiptomi tapasztalatokat — emlíék(ek) — összezegezi (Kiv 10. fej.), a másik pedig Joel ragyogó leírása a judabeli sáskajárásról (ld. 1 fej.). „Úgy ellepik majd a föld színét, hogy a földet nem láthatod... s lerágnak minden fát... Tömegestül zúdulnak be a házakba... (Kiv 10,5—6) ... semmi zöld nem marad (Kiv 10,15). Erős nyugati szél elsöpörte a sáska-tömeget, a Sás-tengerbe — nagyjából így omlik össze a sáskajárás, szinte egyetlen példány sem marad meg (Kiv 10,19).

Joel próféta hasonlatnak szánja a sáskarajok pusztító invázióját. Az *arbé* (sáska), *gázám* (taroló), *jelek* (szöcske) és *hásíl* (fűrágó) teljes sivárságot okoz, pusztaság van a szőlők helyén, -letarolt fügefák, fehér ágak (=kopasz, mivel szürkés a kérge) (Jo 1,4.7), puszta mező (uo. 1,10), kiszáradt fák mindenütt, elűnik a vidámság az emberek között (uo. 1,11—12).

Részben növényvédők, részben ragadozók a szöcskék, gazdaságilag számottevő kárt nem okoznak. Mintegy 5000 faj tartozik ide, közülük sok csak a mediterrán tájakon fordul elő. Főfajok: *zöld lombszöcske* (*Locusta viridissima*) és az *óriás levélszöcske* (*Pseudophyllus colesseus*). Déltől kezdenek cirpelni, s muzsikájuk kora hajnalig tart, igen jól ugranak (Jób 39,20). Csápjuk hosszú és rágógyomruk van, míg a sáskák rövid csápúak, csak a finoman elrágott táplálékot tudják megemészteni, mert nincs rágógyomruk.

A tücsök 2000 faja között növényevők (pollen, portok, virágszirom fogyasztók) és ragadozók egyaránt vannak. A *pirregő tücsök* (*Oecanthus pellucens*), *házi tücsök* (*Acheta domesticus*) és *mezei tücsök* (*Gryllus campestris*) gyakori a Közel-Keleten, csak éjjel 2 órától reggel 9 óráig némulnak el, a nap többi részében folyton zenélnek.

Igen sok töprengésre adott okot két rész a bibliában, ugyanis Mózes 3. könyve szerint (11,22) az *arbé*, *solám*, *hargól* és *hagáb* tiszta, vagyis ehető állatok — pontos jelentését azonban nem ismerjük. A másik „szó-négyes” Joelnél olvasható: *arbé*, *gázám*, *jelek* és *hásil*. Roppant egyszerűvé válna a kérdés, ha a kifejezések az egyes fejlődési stádiumokat jelentenék (vagyis tojás, lárv, báb, imágó), ez teljesen elfogadhatatlan. Az egyenesszárnyú rovarok fokozatosan fejlődnek (epimorfózis), nem átalakulással (metamorfózis).

Károli Gáspár bravúrosan oldotta meg mindkét rész fordítását, ugyanis Mózes 3. könyvében négy sáskafajnak, Joel könyvében (és Zsolt 105,34) pedig a vándorsáska és cserebogár két-két fejlődési alakjának érti az egyes szavakat. A leírt pusztítások arra engednek következtetni, hogy a kártétel mindenképpen az egyenesszárnyú rovarok számlájára irandó. Gondolni lehet négy vándorsáska fajra (Lev 11,22), így *közönséges vándorsáska*, *kékszárnyú sáska* (*Oedipoda caerulescens*), *steppi sáska* (*Sphingonotus coeruleans*) és *egyiptomi sáska* (*Acridium peregrinum*) fajokra: csapatokba verődnek (Zsolt 105,34), gyorsan repülnek (Náh 3,15—17). Joel könyvében (ld. 1,4; 2,25) inkább feltételezhető négy, különálló faj, úgy mint a botsáska, sáska, szöcske és tücsök. Ezek alrendeket alkotnak, s a táplálkozási láncban egymást követik, együtt is élnek.

A sáska fogyasztható a mózesi törvények előírásainak megfelelően (Lev 11,22), kövön sütve, sózva vagy szárítva egyaránt megették a sivatagi nomádok. Keresztelő Szent János sáskát eszik (*akris*) a pusztában, éhségét csillapítja sáskával és vadfügével (Mt 3,4; Mk 1,6). Alapos okunk van rá, hogy feltételezzük: nem az eddig említett fajokat fogyasztották a pásztrok (a károsító sáskákat minden bizonnyal utálták, s a vándorsáskák kistermetűek), hanem az *óriás lombszöcskét*. Igen nagytestű állat és nem okoz inváziószerű pusztítást (vö. Strab. XVI. 4,12).

A Biblia sok szóval jelöli az egyenesszárnyúakat, az előbb említett hét elnevezésen kívül sáskát, szöcskét jelent a *gób* és *góbái* (Náh 3,17; Am 7,1-2; Jo 2,4) szó is.

b) *Férgek*. Bogarak (Coleoptera) és atkák (Acaridea) rendkívül fontos szerepet játszanak a tetemek holttestek lebontásában. Különösen fontos a bogarak munkája meleg, mediterrán vidéken, ahol a temetetlen holttestek, tetemek komoly fertőzési gócot képezhetnek. Általában mindenféle bomló szervesanyagot lebontanak a *dögbogarak* (Silphidae), ebbe a családba tartoznak a *temetőbogarak* (*Necrophorus*) is. 60—80 cm mélységben, esetleg sírkamrákban könnyen elérik a holttestet; jórészt a temetőbogaraknak köszönhető, hogy 7—10 év után az elhunytaknak csak a csontváza marad meg.

A héber *tólea*, *tólaat*, *rimmá*, *zánhál* és *kál* tulajdonképpen férget jelent, akár csak a görög *skolex*. A férgek munkája visszafordíthatatlan, a pusztulás és a kárhozat jelképe (Iz 14,11; 41,14; 66,24). Utálatos és visszataszító (Jób 17,14; 21,26; 25,6) élőlény, talán erre utal Mikeás (7,17) és Mózes 5. könyve (32,34) is.

Heródes Agrippa szörnyűséges kínok közepette halt meg, ödemás lábaiban az előrehaladott nekrotikus tünetek miatt férgek tanváztak, testében daganatok fejlődtek ki (Jos. Zsid. tört. XVII. 6,5). Heródes halálát hasonlóan írja le a Biblia (ApCsel 12,23), a király az istenkáromlók tipikus elhalálozási módján múlt ki (skolebrotos). A végtagokon beszűkülő erek, átmeneti, majd állandósuló vérpangás elősegíti a különféle legyek támadását, az üszkösödő részeken. Jób testét ugyancsak férgek (nyüvek) lepték el (Jób 7,5).

c) *Hasznos és káros tetvek*. A *festéktetvek* (*Kermes vermilió*, *K. ilicis*) örökzöld tölgyeken élnek, így a *Cuercus ilex*, *Qu. aegilops* és *Qu. ilicis* fákon. A bor-

sószem nagyságú, ivarérett nőstényeket gyűjtik össze, kiszáritják; a bibliai időkben — és ma is ritkán — karmazsinbogyó néven árusították. A lárva és imágó feketészlila, a tojás pedig élénkpiros színű. Amerikai rokonfaj a bíbertetű (*Dactylopius coccus*), belőle és a festéktetvekből igen jó minőségű pirosfestéket préselnek.

A Bibliában több néven is szerepel a festéktetű: *sáni* (fényesség), *senitóláat* és *tólaat sáni* (fényes hernyó), a *tóla* (kukac), valamint *kokkinos*. A festékek gyapjút, bőrt, ruhát, fonalat színezték, a piros fonat a jogi értelemben vett elsőszülöttség jelképe (Ter 38,27-28, az analógia talán a 25,21-24 részből is származtatható).

Manna-pajzstetűk (*Trabutina mannipara* és *Najacoccus serpentinus*), *mannakabóca* (*Tettigonia orni*) a háncsrészt sebzí meg, ahonnan mannóz tartalmú oldatot csepeg ki, egyes ágrészekben nagymértékben felszaporodhat, könnyű begyűjteni. A Sínai-félszigeten, a sós sivatagi homokbuckák között díszlő tamariskaligetekben bőven terem manna, a beduinok szívesen gyűjtik. Azok a fajok a jó mannatermők, melyeknek hánca sok cukrot szállít (pl. *Alhagi maurorum*, *Cammerorum* = tehebokor, *Fraxinus ornus* = mannaköris és *Tamarix mannifera* = manna-tamariska).

Az égből aláhulló manna tulajdonképpen zuzmóféleség (*Lecanora esculenta*), feltehetően a csodában erre utal a bibliai szerző (Kiv 16,4-5...14), amit a nomádok meghagynak, a hangyák és a méhek falják fel (Kiv 16,20); mézharmatból készítik a méhek az erdei mézet.

Ruhabetű (*Pediculus humanus capitis* és *corporis*) és *lapostetű* (*Phthirus pubis*). Kellemetlen élősködők az ember testén, ruházatán, szőrzetén. Fő veszélyt nem is a tetű jelenti, hanem a vektor szerepe adja károságát: a ruhetetű a flekk-tífusz, ötnapos láz és az európai visszatérő láz terjesztője. A lárva és imágó vérrrel táplálkozik, legfőbb ellensége a tisztaság (Kiv 8,17-21).

A tífusz fertőzés 1-14 napig lappang az emberben, lázzal, étvágytalansággal jár együtt. Háború, földrengés és árvíz idején szinte törvényszerű a megjelenése. A tífusz kiújulhat (*Brill-kór*), esetleg bélfekély maradhat vissza. A betegség neve *kádáhát*, *kádáhát* (Lev 26,16; MTörv 28,22), olvashatunk róla az Újszövetségben is (Mt 8,14-15; Jn 4,52).

d) *Lepkék*. A moly minden ruhát megrág, a gyapjufonalból készített szőttek értéktelenné válnak. Éjjel repülnek a molylepkék, a fényre érzékenyek. A héber sás és a görög *ses* molylepkére vonatkozik. A *ruhamoly* (*Tinea biselliella*) és a *szücsmoly* (*Tinea pellionella*) textileket és prémeket rágnak szét — hernyóik — (Jób 13,28; Iz 50,9; 51,8; Óz 5,12; Mt 6,19; Lk 12,33; Jn 5,2; Zsolt 39,12), ugyanakkor pedig a *raktári gabonamoly* (*Nemapogon granellus*) a terményeket károsítja a raktárakban (gabonafélék, aszalványok, gyümölcsök) (MTörv 28,29).

Jónás nagy öröme, Ninive határában egy kikajón-fa (*ricinus*) nőtt ki a földből, de a féreg megrágtá tövét és gyorsan elpusztult (Jó 4,7). A türelmetlen próféta leckét kapott, akárcsak a zoológus a kártevő pontosabb meghatározására. Valószínűen a *közönséges gyapjaspille* (*Lymmatia bispar*), *gammalepke* (*Autographa gamma*), *vetési bagolyepille* (*Scotia segetum*) hernyója, vagy más bagolylepke-féleség okozta a *ricinus*fa pusztulását.

Selyemlepke (*Bombyx mori*). Magát a lepkét, a hernyóját nem említi a Biblia, az utalások azonban arra is utalhatnak. A selyem és a lepkéfar egyaránt érthető a *mesi* és *serikón* szó alatt. Nagy Sándor hódításai után ismerték meg az ókori Európában, még az aranyál is értékesebb volt. A selyemszövet rendkívül finom anyag, belőle ruha vagy lepel készül (Ez 18,12; Jel 18,12; Jos. Zsid. háb. VII. 5,4).

e) *Szúnyogok*. Édesvizek, szikes tavak (*Aedes darsalis*=*sziki szúnyog*) környékén és tenger mellett (*A. detritus*=*sósvízi szúnyog*) nagyszámú szúnyogfajta tenyészik. Életteréhez közel, lárvaállapotban vizet igényel, a *dalos szúnyog* (*Culex pipiens*), *közönséges szúnyog* (*Aedes communis*), *mocsári szúnyog* (*Mansonia richiardi*) kellemetlen csípéseket okoznak, pl. a Nílus völgyében (Hérod. II. 95).

Csak a nőstény szúnyog szív vért a felhámrétegből, nagyon jó szaglószerve segíti a vérbő hajszálerek megkeresését; a vért szivattyúzza, 2-3 nap alatt emésztí meg. Főleg melegvérű állatokat és ritkábban változó hőmérsékletű állatokat (hüllők, kétélűek) támadnak meg.

Nyalából a bőrrétegbe is jut, ezért fertőzést is hordozhat: pl. a *sárgaláz-szúnyog* (*Aedes aegypti*) sárgaláz és Dengue-lázat terjeszt, az *Anopheles*-fajok

pedig maláriát hordoznak. Veszélyesek éppen ezért a szúnyogok; sós vizek közelében él a *sós malária-szúnyog* (*Anopheles atroparvus*) és édesvizek mellett a *mocsári malária-szúnyog* (*A. messeae*); de mindkét faj feltűnik az istállók, aklok környékén.

A szúnyogok támadnak (Zsolt 105,31); a harmadik csapás volt Egyiptomban, embert és állatot egyaránt ellepnek (Kiv 8,12-15). Utálatos rovar, ezért tisztátalan (Lev 11,23), tőle védtek a zsidók az italt (Mt 23,24). Máté evangéliumában található érdekes részlet — „A szúnyogot kiszűríték, a tevét meg lenyelíték.” — már elveszti az eredeti játékosságát. A teve ugyanis gamál, a szúnyog pedig *kamál*; ezzel szemben görögül a teve *kamelos* a szúnyog viszont *konops*. Utalásként említhető, hogy a gazdag neve *másál* és a teve a rabbinus szóhasználatban gamál (vö. Mt 19,24).

f) *Legyek*. A negyedik csapás: a böglyök. Légyrajok lepik el Egyiptomot, csak a Nilus deltájában nem pusztítanak el mindent, ahol a választott nép él (Kiv 8,16-18; Iz 7,18), az egyiptomiak viszont nagyon sokat szenvedtek a legyektől (Kiv 8,20). A fáraó országában a légy a szegénytelenség, szemtelenség jelképe, a bátor katonák ugyancsak légyre emlékeztető kitüntetés kaptak.

A legyek nyelöcsővéből ágazik ki a begyjárat, így a táplálkozás során kérődzészerűen emésztenek, a kibuggyanó cseppek fertőzők lehetnek. A rovarok esetén a serteszőrök zugaiban, a tápcsatornában a mikrobák milliárdjai élhetnek. A tifusz, paratifusz, dizentéria, diarrhoea, álomkór, trachoma, az állatok nagana-betegsége terjesztésében a legyek főszerepet játszanak. Termékenységre mi sem jellemzőbb, hogy csupán egyetlen nőtény évente 250 milliárd utódot is létrehozhat.

Fontosabb (valószínű) fajok a *házi légy* (*Musca domestica*), *kis házi légy* (*Faunia canicularis*), *tanyai légy* (*Musca cufumnalis*), *seblégy* (*Musca lineata*), *szuronyos istállólégy* (*Stonoxys calcitrans*); ezenkívül pedig a sötétbarna *álomkórcecelégy* (*Glossina palpalis*), barnásfekete *gyilkoscecelégy* (*G. morsitans*) és *sárgacecelégy* (*G. fusca*). A cecelegy lárvák a portok anyaméhszerű részében fejlődnek, s tejszerű váladékkal táplálkoznak. A „vemhesség” 10 napig tart.

Szemétdombokon (Zsolt 83,10; Dán 2,5), ürületekben (2Kir 9,57; Ez 4,12..15) fejlődnek a nyüvek, az ilyen fertőzött trágya (Iz 25,10) kikerül a földekre (Lk 13,8), vagy a nomádok tüzelőanyagként használják (Ez 4,12). Hasonló sorsra jutnak a temetetlen holtak (Jer 8,2; 16,4; 25,33), az arabiai nomádok körében élt e számunkra kegyeletsértő szokás (vö. Stab. XVI. 4,26). A földön szanaszét heverő holttesteket ellepik a legyek, amit a nagyvadak, hiénák és madarak meghagynak (vö. 1Sám 2,8; 2Kir 9,27; 10,27; JSir 2,21—22).

A trágya (szemét, ürülék) és a légy biológiai kapcsolatát a filológiai hasonlóság is alátámasztja: *zebug* (*zebul*) légy, újhéberül a trágya pedig *zebel*; a légy asszírul zumbu. Suhog a legyek szárnya — költői túlzás — (Iz 18,1), zümmögve támadnak (Zsolt 105,31), súlyos károkat okoznak (Zsolt 78,45; Préd 10,1; 2Móz 8,16-20).

Belzebug (Baál-zebug/1) (a legyek ura (Baál=úr és zebug/1=légy), Ekron istene (2Kir 1,2). Jézus korában már az istenség arculata megváltozott, ugyanis eredetileg a termékenység (Baál)-kultusz része, az Asztarté-kultusz férfi, hím megfelelője. Idővel gyógyító istenné vált, az ördögűzők és bűbájosok védelmezője; innen ered, hogy Acházia király betegsége idején hozzá fohászkodik (2Kir 1,2).

Belzebug a démonok ura (Mt 10,25; 12,24; Mk 3,22; Lk 11,15-19), akit Jézus a sátánnal azonosít (Mt 12,26; Mk 3,23; Lk 11,18). Mivel a kettészakadt zsidó államban vándor ördögűzők jártak, feléledtek az ősi pogány (föníciai) hit hagyományai (ApCsel 19,13; Mt 10,25) s Jézust is megvádolták, hogy Belzebug segítségével űzi ki az emberekből az ördögöt (Mt 12,24—28; Mk 3,22—26).

Jézus a vádakat visszautasítja. „De néhányan így vélekedtek: Beelzebullal, a gonosz lelkek fejedelmével űzi ki a gonosz lelkeket. Mások próbára akarták tenni, ezért égi jelt követeltek tőle. De ő átlátott rajtuk, ezért ezt mondta nekik: Minden önmagával meghasonlott ország elpusztul, és ház házra omlik. Ha tehát a sátán meghasonlott volna magával, hogy állhatna fenn az országa? Azt mondtátok, hogy Beelzebul segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket. Am, ha én Beel-

zebul segítségével űzöm ki a gonosz lelkeket, a fiaitok kinek a segítségével űzik ki őket? Ezért ők lesznek bíraitok. De ha én az Isten ujjával űzöm ki a gonosz lelkeket, akkor már közel van hozzátok az Isten országa. (Lk 11,15-20)

g) *Bolhák.* Mindössze két parabola említi a bolhát (*parós*), mégpedig Sámuel 1 könyve (24,15; 26,20), valószínűleg az *emberi bolha* (*Pulex irritans*). Vértívó, igen erős ugróizmái segítségével könnyen mozog, nyála bejut a parazitált élőlény namretégébe. Madarak és az emlősök kártevője, igen sok fajnak különálló parazitája van.

Az ember legveszedelmesebb ellensége (bolhák között) a *pestisbolha* (*Xenopsylla cheopis*). Elsődlegesen a patkányokat károsítják, a patkány betegségét viszik át az emberre. A pestisben szenvedő élőlényt megszúrva, a bolha tápcsatornijában baktériumdugó alakul ki, a folyamatos vérszívás eredményeként a gát okozta elzáródás miatt kihányja és a sebbe jut a pestis baktérium is. Meleg égőv alatt lényegében mindig fennáll a fertőzés veszélye, de pl. Európát sem kímélte a járvány 1347—1350 között, 3 év alatt 25 millió embert pusztított el a pestis!

A Biblia nem tárja fel a pestis és a bolhák szivása közötti oki kapcsolatot, pedig a pestisről igen sokat írtak a bibliai szerzők. Olvasható róla Sára történetében (Ter 12,17), szerepel az egyiptomi csapások között (Kiv 9,13—21), méretei folytán az Úr büntetése (Kiv 32,3). Az áldozatok száma változó: Kóré lázadása miatt 14 700 ember (Szám 16,46-50), Baál-Peórbán pedig 70 000 ember pusztult el (Szám 25,9; Józs 22,17). Asdód lakói szintén szenvedtek tőle, a túlélők jajától hangos a város környéke (1Sám 5,6-12). A járvány híret futárok vitték, ami óhatatlanul is elősegítette a fertőzés terjesztését, a hírnökök gyakran áldozatok lettek (Szám 14,37).

Jeremiás próféta figyelmezteti Szedekiás királyt, hogy a pestis nagyobb pusztulást végez majd, mint Nabukodonozor seregei (Jer 21,6—9). Tüneteit Mózes 5. könyve foglalja össze, az orvosok munkáját segítette a pontos leírás (MTörv 28,27; 32,24). Több szót használ a Biblia a pestisre, így *akbár* (egér, patkány — mint betegség-hordozók), *megaja* és *bapólim*. Különösen sok információt ad a pestisről Jeremiás (29; 30; 34; 38. és 42. fejj.), Ezekiel (38,22) és Habakuk (3,5) próféta.

h) *Hangyák.* Földünkön mintegy 6000 faj él, közel 35 hangyafaj fordul elő Palesztinában és Egyiptomban. Államalkotó fajok, a hangyák igen nagy rendezettségben élnek, kasztokra tagolódnak; egy-egy építményük, telepük 500 ezer—1 millió hangyából áll. Rendkívül szorgalmas állatok, a testsúlyuk többszörösét képesek elcipelni, használja a bibliai szerző hasonlathoz a szorgalmát: „Nincsen főnöke, nincs, aki ösztökélné vagy parancsolna neki...” (Péld 6,7) Nyáron megszerzi egész évre való élelmét (Péld 6,8; 30,25).

Az *erdei vöröshangya* (*Formica rufa*), *termeszlakó hangya* (*Carebara vidua*) növényi táplálékokon élnek, a *vörös rablóhangya* (*Formica sanguinea*) agresszivitásával tűnik ki; a *nagyfejű hangya* (*Pheidole megacephale*), *városhangya* (*Monomorium pharaonis*), *vöröshangya* (*Formica polyctena*) mézharmatot is fogyasztanak. Elülső lábaikkal folyton izgatják a levéltetveket (pajzstetveket), az édes nedvet falánkul megeszik. A hangyák pedig védik a tetveket a rablórovaroktól.

A legfontosabb faj mégis a *maggyűjtő hangya* (*Messor arenarius*), a Földközi-tenger medencéjében a gabonafélék aratásakor hatalmas rablásaival vált ismertté. Egyes években a termés negyedét elcipelik a hangyavárakba, ennek átmérője 50 m és mélysége eléri a 3 métert. Kamránként 4—5 kg gabonát tárolnak, a régóikkal lisztté őrlik a szemeket. A zsidók törvényekkel szabályozták, kit illet a hangyavárak gabonakészlete.

i) *Méhek, darazsak.* Mézet termel a *háziméh* (*Apis mellifera*), *egyiptomi méh* (*A. fasciata*), *afrikai méh* (*A. adamsoni*) és *hindu méh* (*A. indica*). Üregekben fészkelnek. Az egyiptomiak hamar elkezdték háziasítani: eleinte meghagyták a fészket a fákon, majd át is alakították az odút, még később nilusi agyagból csövet öntöttek, ebbe a mesterséges fészkekbe hordták a nektárt a méhek. A domesztikáció utolsó láncszeme, amikor kasokat, szalmaházikókat szöttek a méhek számára.

Egy család 40—70 ezer rovarból áll, igen magas szervezetszerű állatot képeznek. A méhek nektárt, vizet, virágport és méhcukrot hordanak a kaptárba, kb. 500 virág meglátogatása után telik meg a mézhólyagjuk. 3 kg nektárból 1 kg méz készül, ha a tetvek mézharmatát hordják el a méhek, belőle a gyengébb minőségű erdei méz alakul ki.

Kánaán mézzel folyó, vagyis sok vadméh él az erdőkben (1Sám 14,25), szikla-hasadékokban (MTörv 32,13; Zsolt 81,17). A méz fontos táplálék (Ter 43,11; 2Sám 19,29; Mt 3,4; Mk 1,6), csereáru (Ez 27,17), de nem használható áldozatoknál, mert könnyen megerjed (Lev 2,11).

A boldog, nyugodt élet jelképe a méz (Kiv 3,8; 3,17; 1Sám 14,25), az édesség jellemzésére is használják a bibliai írók (Kiv 16,31; Bír 14,18; Péld 16,24; Zsolt 19,11). A méhek nem szeretik a háborgatást, az embert megtámadják (MTörv 1,44; Zsolt 118,12). Palesztinában, Asszíriában sok méhfaj élt, innen az asszírokra utaló szókép, ugyanakkor a (cece)légy Egyiptomot jelenti (Iz 7,18—20).

A bibliai időkben a zsidók gyűjtögetéssel jutottak mézhez (MTörv 32,13; Zsolt 81,17; 1Sám 14,25), de a rómaiakkal folytatott harcok idején méhészkedtek is Jerikó környékén és a Holt-tenger partvidékén (Jos. Zsid. háb. IV. 8,3).

A darazsak megtámadják az embert (2Móz 23,28; 5Móz 7,20; Józ 24,12). A *sirá* jelenteti a *lódarázs* (*Vespa crabro*), *szögletesfejű darázs* (*Dolichovespula media*), méginkább a *közönséges lódarázs* (*Vespa vulgaris*) fajt. Csipése veszélyes, nagyszámú lódarázs embert, állatot is ölhet. Földbe, fákra, odúkra, háztető alá építik fészkeiket; rovarokkal, virágszirommal, virággal táplálkoznak, a kifejlett példányok (imágo) az édességet is szeretik (méz, gyümölcs, szőlő).

j) *Skorpiók, pókok*. A skorpiók potrohszelvényén méregtövis található, csak végső esetben használják, mert 4—6 hét alatt képződik hatásos mennyiségű méreg. Néhány óras fájdalmat okoz csipése, 24 óra alatt a kellemetlen érzés megszűnik. Nagyon ritkán okoz a skorpiócsipés fulladásos halált. Másik tévhit, az öngyilkossága, bizonyíthatatlan, ti. meleg hatására hősokkot kap a skorpió, ilyenkor néha saját magát is megszúrhatja az állat. Két fő faj jön számításba a Közel-Keleten: a *vastagfarkú skorpió* (*Androctonus australis*) és a *mezei skorpió* (*Buthus occitanus*), további hat faj ugyancsak él e vidéken.

Akráb, akrabbim és *skorpiós* szavak ugyanazt jelentik; az akrabbim egy földrajzi névben olvasható — Akrabbim-hágó — (Szám 34,4; Józ 15,3; Bír 1,36). Mivel az állat természetét nem ismerték kellően, félelmet keltett (JSir 26,10; Sirák 40,2), tulajdonképpen az Isten büntetése (1Kir 12,11; 2Krón 10,14). Valóban veszedelmes (MTörv 8,15) a skorpió, a méregtövis („fullánkja”) megkínozza az embert (Jel 9,5..10), utálatos állat (Lk 10,19; 11,12).

Palesztinában a pókfajok száma megközelíti a 700-at. A *semámit* és *akkábis* hálószővő pókot jelent, a portokon át kiperéselt anyag a levegőn szállal merevedik. Elhagyott helyen és épületekben egyaránt feltűnik (Péld 30,28; Jób 27,18). Ruhát nem készítenek belőle (Jób 8,14; Iz 59,5), de a hétköznapi nézettel ellentétben, a pók fonala nagyobb ellenállású, mint a selyemfonál. Kaszaspókok, álkaszaspókok, törpepókok, keresztspókok (Argiopidae), gyűrűs keresztspókok (Metinae), csodáspókok stb. családok bármelyik faja számításba jöhet; a bibliai részekben a *tarrantella-pók* csipésére semmiféle biztos utalás sincs, így ismertetésére nem térünk ki.

III. HALAK, KÉTÉLTŰEK, HÜLLŐK. a) *Halak*. Tristram szerint 43 halfaj élt a bibliai időkben Palesztinában (*saidá, ichthision*), a Genezáreti-tóban és a Jordán folyóban 22—24 faj. Ehető állatok (Lev 11,9; MTörv 14,9—10), amit a zsidók nagyon megszerettek az egyiptomi rabság idején, hiánya miatt epekedtek a régmúlt sorsukért (Szám 11,5). A kivonulás után a megismert halászati módszerek birtokában (Szám 11,5; Ez 29,4), a halfogyasztás elterjedt, mégpedig szárítva, sózva, sütve és főzve készítették el. Jeruzsálem halpiaca igen híres volt (Neh 13,10), innen kapta nevét a közeli várkapu (Hal-kapu) (2Krón 33,14; Neh 3,3; Sof 1,10).

A Nílus deltájában (Iz 19,8; 4Móz 11,5), a Genezáreti-tóban (Mt 4,18—22; Mk 1,16—19; Lk 5,1—9), feltehetően a halastavakban (Jer 38,7; 2Kir 18,17) folyt édesvízi halászat. De a türosziak és szidóniak a tengerben is halásztak (Neh 13,16). A Genezáreti-tó halgazdagságát sejteti a Bet-saida település, ugyanis a „halak házá”-t jelenti (Jn 12,21; Jos. Zsid. tört. XVIII. 2,1; Jos. Zsid. háb. II. 8,1; Jos. Onél. 72.).

Általában hálóval halásztak (Iz 19,8; Hab 1,15; Mt 13,47), csónakkal mentek ki a nyílt vízre, s ott vetették ki a hálót (Lk 5,4—7). Néha horoggal fogtak halat (Iz 19,8; Hab 1,15; Mt 17,27), ritkábban szigonygal (Ám 4,2).

„Ez a víz a keleti vidék felé indul és lefolyik Arábiáig, s eljut a tengerig; amikor beleömlik, annak vize egészséges lesz (vö. Strab. XVII. 2,4)... Halak

lesznek nagy bőségekben, ahová a víz behatol ... Partján halászok állnak. En-Gadditól En-Eglajimig hálókat vetnek ki. Olyan tömördek és sokfajta hala lesz, mint a Nagy Tengernek." (Ez 47,8—10) Ebből a szövegrészből az derül ki, hogy a zsidók az édesvizek után a sós vizekben is halászni kezdtek, előbb a Holt-tengerben, majd az Akabai-öbölben.

„Végül hasonlít a mennyek országa a tengerbe vetett háléhoz, amely mindenféle halat összefog. Amikor megtelik, partra húzzák, nekiülnek és a javát edénybe válogatják, a hitványát pedig kiszórják." (Mt 13,47—48) Ez ismétlődött nap nap után a Genezáreti-tó partján, kimosták a halászok a hálót (Lk 5,2), szükség esetén megjavították (Mt 13,21; Mk 1,19), majd a fogás reményében bevezettek a mély vízbe. Péter, András, Jakab és János halászok, akik később Jézus tanítványai lettek (Mt 4,18—22; Mk 1,16—19; Lk 5,1—9).

A csodás halfogáson kívül (Lk 5,1—9), Jézus még két „halcsodát" tett, épp Betsaida közelében. Az első alkalommal 2—2 hal volt csupán ötezer embernek (Mt 14,15—21; Mk 6,36—44), a második esetben kevés apróhal állt rendelkezésre négyezer ember étkezéséhez (Mt 15,33—39; Mk 8,2—10). Viszont Lukács és János evangéliuma csak egyetlen kenyer- és halcsodát említ (Lk 9,10—17; Jn 6,1—14).

b) *Békák.* Tavaszí áradások idején lerakott peték milliárdjaiból nagy számban fejlődnek ki ebihalak, a kifejlett békák szeptemberben lepik el Egyiptomot. A Biblia híradásán kívül a görög szerzők is leírták a békainvaziót, ami nagyon gyakori Egyiptomban. „Nyüzsgöni fognak a folyóban, azután kijönnek és behatolnak a házakba, a hálósobákba, az ágyadra, szolgálóidnak és alattvalóidnak a házába, a kemencéidbe és dagasztó teknőibe. Sőt a békák felmásznak rád, szolgálóidra és minden alattvalódra." (Kiv 7,28—29; továbbá 8,1—11). Nagyon élénken élethetett a zsidók emlékeztében a békák tömeges elszaporodása, hisz a Zsoltárok két helyen is felelevenítik (Zsolt 78,45; 105,30). A béka tisztátalan állat (Lev 11,9—11), szent állat Egyiptomban, Ptah jelképe. Utálatos lény, a sárkány, hamis próféta és a vadállat szájából béka alakban bújik elő a gonosz lélek (Jel 16,13).

A *saferdeáh* és *batrachos* feltételezhetően *Rana* és *Buffo* (varangy) fajokat jelent; a *kisázsiai béka* (*Rana macronemis*), *pettyes béka* (*R. punctata*), *mocsári béka* (*R. arvalis*), *zöld varangy* (*Buffo viridis*) és *álszörös béka* (*Astylosternus robustus*) közül bármelyik főszereplője lehetett a békainváziónak. Kifejezetten jellemző a *nilusi békára* (*R. mascareniensis*) az időszakos, járványszerű elszaporodás, majd hirtelen az epidémia összeomlik, a nagy melegben büzlenek az élelem nélkül maradt békák tetemei (Kiv 7,10).

c) *Gyíkok.* A gyíkok nagyon jól alkalmazkodnak a száraz, sivatagi körülményekhez, ennek is köszönhető, hogy nagy számban élnek Palesztina földjén, nem egy közülük egészen különleges életmódot folytat. A víztől sem szakadtak el teljesen, így a Nílus völgyében is nagyon gyakoriak.

A *tüskésfarkú gyík* (*Uromastix aegyptius*) 60 cm hosszú, sárgás-szürkésbarna állat, mély és kanyargós járatokban tanyázik, a vádik száraz medrében és sivatagi homokban a leggyakoribb. Ha veszélybe kerül, heves farokmozgással igyekszik a támadást visszaverni, a farkával fájdalmas csapásokat osztogat (Brehm Áll. vil. I. 281. o.). Levelekkel és virágokkal táplálkozik. Kevésbé visszatartó a *zöld gyík* (*Lacerta viridis*) és a *fali gyík* (*L. muralis*), a *homoki gekkó* (*Pseudopus pallasi*) még a lakott településeket is megkeresi.

A közönséges agáma (*Agama stellio*) testét körkörösén pikkelyek borítják, lábai viszonylag hosszúak, színe változatos, kiválóan alkalmazkodik — színváltotatás — a környezetéhez. A *sivatagi agáma* (*A. mutabilis*) pedig főként a Sinai-félsziget bokrokkal benőtt mélyedéseiben gyakori. Valószínűen a sivatagi vándorlást élénken megőrző zsidó nép ezeket tekintette tisztátalannak: *sab* (óriás-gyík, esetleg teknősbéka) (Lev 11,29), *letáa*, és *anáká* (Lev 11,30).

Természetesen ebbe a tilalmazott fajokörbe vonható a *fali gekkó* (*Tarentola mauritanica*), esetleg más agámák (*Psammosaurus scincus*, *Hydrosaurus niloticus*) — utóbbiak arab neve: *waran el-ard*, és *waran el-bahr*. A *sab* megfelelhet — méret miatt — az *óriási zöld gyíknak* (*Lacerta trilineata*). Mindenképpen van természetudományos alapja az arab mítoszoknak is, melyek szörnyszerű repülő hüllőkről (kigyó, gyík) mesélnek. 3—4000 év alatt ugyanis nagyon sokat változott a Közel-Kelet zoológiai arculata, így a kiszínezett valóságos lények mesészerűvé válhattak.

d) *Kígyók*. Igen sok információt nyújt a Biblia a kígyókról, az adatok természet tudományos értékelése nagyon gondos körültekintést igényel, mely nem nélkülözheti több tudományágba való bepillantás készségét sem. A repülőkígyók, a sárkányok, a rézkígyó hagyománya stb. pedig szinte szétfeszítik jelen tanulmány kereteit.

A kígyó veszedelmes állat (Sirák 21,2); a gonoszság (Ter 3,14; Mt 3,7), ravaszság (Ter 3,1), okosság (Mt 10,16), a cselekvés (Ter 49,17), a veszély (Péld 23,13) és az ellenség (Jer 8,17) jelképe.

Az *áspiskígyó* (*Vipera aspis*), *keresztes vipera* (*V. berus*) és *közönséges vipera* (*V. communis*) marása veszedelmes, harapása esetén az áldozatba jutó méreg gyorsan hat (5Móz 32,33; Jób 20,14–16; Zsolt 58,4; Róm 3,13; Jak 3,8). A valódi mérgekígyók a Naja-nemzetségbe tartoznak, így az *ureusz-kígyó* (Naja haje), *köpködő kobra* (*N. nigricollis*) és *pápaszemes kobra* (*N. naja*). A hagyomány szerint Kleopátrát is naja-kígyók ölték meg, maga az ureusz-kígyó királyi szimbólum, égi jel.

A köpködő kobra kifröcsögő nyálában levő méreg fájdalmas gyulladást okoz, ezért lehet „tüzes” a harapásuk, akárcsak a száráf kígyóknak. „Erre az Úr tüzes kígyókat küldött a népre, ezek megmárták őket, úgyhogy Izrael fiai közül sokan meghaltak. (Szám 21,6) ... Csinálj egy tüzes kígyót s erősítsd egy póznára. Akit marás ért és rátekinthet, életben marad.” (Szám 21,8) Így lett belőle amulett, amit Ezékiás király pusztított el, felszámolva ezzel a rézkígyó-tiszteletet (2Kir 18,4; 2Kron 31,1–4). A pápaszemes kobra még manapság is több ezer ember életét oltja ki évente, így Mózes 4. könyvének leírása nagyon ráillik e fajra (vö. Szám 21,6).

Palesztinában 33 kígyófaj élt az ókorban, talán az összes eddiginél veszedelmesebb a *szarvaskígyó* (*Carestes cornutus*) (vö. Ter 49,17), képletesen sárkány lesz belőlük (MTörv 32,33; Iza 14,29). A viperafélék neve az Ószövetségben *efe* (fújó), *echichna*; a mérgekígyóké pedig *peten*, *ákus* és *aspis*. A kígyók földbe építik fészüküket (Iz 11,18; Mik 7,17), tojásokat raknak, amit a nap melege kelt ki (Iz 59,5).

A mérgekígyó, s általában a kígyó a gonosz lélek szimbóluma (Mt 3,7; 12,34; 23,33; Iz 30,6; Zsolt 140,3; Lk 3,7), kapcsolatban van a Baál-kultusszal is (Iz 27,1). Az engedetlenségnek, az életnek a fájánál szedi rá Évát a meszeszerű leírt lény (Ter 3,1–6), s a leírás szerint az Isten büntetése miatt nincsenek végtagjai (metamorfózis) (Ter 3,13–14). A bűnbeesés után azonban megcsillan a remény, mert az Asszony meg fogja törni a kígyó hatalmát (Ter 3,15), ez lényegében egy üdvtörténeti előkép.

A kígyóktól való nagy félelem miatt, a kígyóbüvölők mindig figyelmet kaptak Palesztina földjén (Zsolt 58,5–6), a tisztátalan állatok (Lev 11,44–46) veszélyt jelentettek az emberre. A büvölők csak a harapás előtt érték el a kívánt hatást (Péld 10,8–10), amit Ámosz próféta is emleget (Ám 9,3), talán a Tiamat-monda maradványa.

Párhuzam vonható az Exodus és az Apostolok Cselekedetei egy-egy részlete között; Mózes megismeri a csodás botot, amely kígyóvá változik (Kiv 4,3–4), s ezt Mózes és Áron meg is mutatja a fáraónak (Kiv 7,13). A *tannin*-motívum szinte megismétlődik az Újszövetségben. „Pál összeszedett egy csomó rózsát, de amikor a tűzbe dobta, a melegtől egy vipera mászott elő, s a kezére csavarodott... Ő azonban lerázta az állatot a tűzbe, és semmi baja nem történt.” (ApCsel 28,3..5) Ennek a valóságseleme az, hogy a kígyók hideg időben tényleg megmerevednek, mint a bot, de meleg hatására újra felgyorsulnak az életfolyamatok, a kígyók ismét tudnak mozogni.

e) *Tengeri kígyók* (*Laticauda leticauda*, *Pelamydrus platurus* stb.) a livjátán (összecsavarodott) (Iz 27,1) és *tannin* (kiegyenesedett) jelzőkkel jellemezhetők. A két szó azonban jelentheti a Tigris és Euphrátesz folyókat is. A Biblia szerint tengeri szörnyeteg (Jób 7,12; Zsolt 148,7; Jel 13,1–10), gyorsan elbánik áldozatával (Jer 51,34), a sárkányt is képes megölni (Jób 26,13; Zsolt 91,13; vö. Strab. XVII. 2,4), s éppen ezért nem érdemes ingerelni (Jób 3,8). A Geographika említi Poszeidónioszt, aki egy elpusztult óriáskígyót látott a tengerparton (Strab. XVI. 2,7). A Typhón-monda talán ősi szír történetet idéz fel.

Krokodilok. Egyiptom jelképe (Óz 29,3–4), szent állatként tisztelték több helyen is (Strab. XVII. 1,38), de vannak ellenségei, így az *ichneumon*, *kestreus*, *thrissa* és *dolphin* (Strab. XVII. 1,39; 2,4) — néhány helyen pedig az egyiptomiak

a négy utóbbi faj valamelyikét tartották a templom melletti medencében. Tisz-tátalan állat (*kóa*, *livjátán* és *tannin*) (Lev 11,30); erős és büszke (Jób 41,26), horoggal képtelenség megakasztani (Ez 29,4; 32,3). Hálóval fogják, szájába nagy ügyességgel egy feszítő pecket dugnak és partra kergetik (Ez 29,4; Strab. XVII. 1,44).

Félelmetes víziállat, páncél fedi testét, „fogazata körül rémület tanyázik”, költői túlzással, az orrából füst gőzölög. A Biblia szerint nagytestű lény egykor a tengerben élt (tévedés!) valószínű kapcsolatba hozható a tengervíz megtisztulásá-nak a képével (vö. 47,8—10). A krokodil úgy vesztette el ősi lakhelyét, mint ahogy az ember a paradicsomot. Még a század első éveiben is élt a Jordán vizé-ben a *nilusi krokodil* (*Crocodylus niloticus*), azóta azonban kipusztult, így élettere tovább zsugorodott.

A testét a nyíl és a lándzsa nem sebzi meg. „Felszántja az iszapot, akár a borona. Forrásba hozza a mélyet, mint egy üstöt, festékfazék lesz körülötte a víz.” (Jób 41,5—26)

KALÁSZ MÁRTON VERSEI

Mese a kakukkról

*Ki ne hitte volna gyerekkorában,
élő madár a doktor úr
kakukkja; mesebeli háza zöldje
nyílik s kiszáll bádogszürkére nyírt
vékonyka kobakok fölé: kiáltunk
vele, helyette órát s éveket —
a doktor úrnak tán annyi a dolga
később, hogy dörgölgesse a kendermagot,
lassan beejtse bozontunk tetején
szemenként szívünkig: hol a Kakukk
idő-tojásait velünk költeti ki —
s üt a megfeketedett óra szemeinken át,
elárvult madárszeplő nő kerekein,
kakukktoll súrlódik rugóin.*

Tükör elé

*„Valék vakmerő, én, a szolga,
minden lefekvéskor a halott ágyamon —
ej, gondolom, most már rajtam a sor, hogy
tréfát űzzek! s nyírtem hajába árkot —
erről megismerlek, holnap akárhol
akadnál ja-villámra — — —
reggel asztalnál a fejércselédek
kuncognak: ki járkált a hajadban, te!
nagy ösvényt hagyta benne az a lélek —
állván tükör elé, a holt
szemberiad velem!” Uram, már létem
koporsó, tudom; de értem akarod-e,
hogy öreg időmnek előtte
egy idegenszagú itt napra nap elő-feküdjék!?*